

Тарашкевіца — наркамаўка: складанае збліжэньне

17 ліпеня ў памяшканьні Беларускага ПЭН-цэнтру адбыўся круглы стол, прысьвечаны функцыянальнасьці беларускай мовы. Удзел у ім узялі доктар Янка Запруднік, прафэсар Генадзь Цыхун, галоўны рэдактар выдавецтва «Тэхналёгія» Зьміцер Санько, журналіст Аляксандар Старыкевіч, кандыдат філялягічных навук Юрась Бушлякоў, сябар рэдкалегіі часопісу «Спадчына» Алесь Белы, рэдактар часопісу «АРСНЕ» Валер Булгакаў ды інш.

Валер Булгакаў: Часта работнікі акадэмічных структураў робяць закід незалежным выдаўцам, журналістам незалежнай прэсы, якія карыстаюцца «неўнармаваным», зь іхнага гледзішча, правапісам: дзеля таго што зьнікае правапіснае адзінства, у людзей зьнікае пачуцьце парадку ў галаве, пачуцьце нормы. І ўрэшце людзі адмаўляюцца ад роднай мовы. Маўляў, ақурат тут, у неўнармаванасьці, і ўзьнікае хаос, становішча, калі нацыя ў вялікай ступені адчужаецца ад нацыянальнай мовы.

Юрась Бушлякоў: Думаю, тут ёсьць падмена паняцьцяў. Праблема не ў існаваньні правапісных, граматычных ці маўленчых варыянтаў, а ў становішчы

мовы ў грамадстве, у статусе мовы. Працэс маргіналізацыі нашай мовы працягваецца. Кожны бачыць і можа прывесць тут розныя факты. Мова, незапатрабаваная дзяржаваю, чыста факультатывная з гледзішча гэтай дзяржавы, курчыцца, нікне. Праблема перадусім у ігнараваньні мовы, а ня ў моўнай варыянтаваньні.

Генадзь Цыхун: Сама наяўнасьць варыянтаў не такая ўжо вялікая бяда. Ёсьць краіны, дзе літаратурных моваў — не варыянтаў! — некалькі і яны нармальна існуюць. Кожная з моваў займае пры гэтым сваю нішу: адна — больш элітарная, другая — гутарковая... Забарона нейкага варыянту мовы ці дзяржаўнае ўмяшаньне ў гэтую справу не прынясе ка-

рысьці. Узьнікшы, варыянты, ці два тыпы літаратурнай мовы, могуць суіснаваць даволі доўга. Гвалтоўнае вырашэньне гэтага пытаньня не дае эфэкту — наадварот, узьнікае яшчэ і трэці варыянт. Адзіны гвалтоўны вопыт ёсьць у Альбаніі, дзе Энівэр Ходжа зрабіў аб'яднаньне двух варыянтаў. Але цяпер вядуцца гаворкі пра аднаўленьне іх...

Так што існаваньне двух літаратурных варыянтаў само па сабе не нясе ніякай пагрозы мове. Іншая справа, што існаваньне варыянтнасьці нельга лічыць станоўчай зьявай. Норма ўсё ж такі — адзін варыянт. Варыянтнасьць выклікае ўскладненую моўную сытуацыю. Як паказваюць дасьледаваньні, пры ўскладненні моўнай сытуацыі карыстальнікі мовы вельмі часта кідаюцца да так звананага «простага рашэньня»: пры наяўнасьці нейкіх варыянтаў выбіраюць нэўтральны. Калі спраектаваць гэта на нашую рэальнасьць, нэўтральнай мовай становіцца расейская. У нашай вельмі складанай моўнай сытуацыі варыянтнасьць у правапісе можа спрыяць выбару на карысьць расейскай. Але цяжка аб'ектыўна ацаніць нашу моўную сытуацыю: наколькі яна складаная?

В.Б.: А наколькі можна разьлічваць у нашых умовах на дзяржаву як на матар беларусізацыі? Ці сапраўды моўны разнабой перашкаджае пашырэнню беларускай мовы?

Аляксандар Старыкевіч: Моўны разнабой не перашкаджае беларусізацыі. З тым самым посьпехам можна сьцьвярджаць, што бел-чырвона-белы сьцяг разбурае беларускую дзяржаву. Я ў школьцы, як і ўсе, вучыў беларускую мову-«наркамаўку». А нармальна засвоіў мову толькі тады, як пазнаёміўся з «тарашкевіцай», бо гэта сапраўдная нармальнае мова, а не скалечаны варыянт. На маю думку, тут праблемы ніякай няма: хай існуе «наркамаўка», хай існуе «тарашкевіца», хай існуе лацінка... Абы ў грамадстве яны былі запатрабаваныя. Як гэта зрабіць, і ці можа дзяржава адыграць тут пэўную

ролю? Думаю, што так, але не пры гэтай уладзе.

Я сустракаўся зь людзьмі, якіх цяжка аднесці да сьвядомай часткі грамадства. Але пры выпадковых размовах высвятляліся цікавыя рэчы: у самых розных мясьцінах вельмі прыязна паставіліся да беларусізацыі пачатку 90-х, якую падтрымала дзяржава. І людзі былі зьбянтэжаныя, калі цягнулі пры Лукашэнку даў адваротны ход. Аднак традыцыі пратэсту ў нашым грамадстве апошнім часам вельмі слабыя... Думаю, пры нармальнай уладзе можна было б хутка аднавіць побыткі, якія ўжо былі ў гэтай справе.

Ю.Б.: Калі мы гаворым пра розныя варыянты, ці моўныя стандарты, трэба быць вельмі асьцярожнымі. Прыемна, што ў апошнім «ARCHE» пры апытанні наконт дарэформавага моўнага стандарту частка рэспандэнтаў адказала: ёсьць адна беларуская літаратурная мова, і трэба найперш дбаць пра культуру гэтай мовы. Штодня вакол нас гучыць нізкакультурная, з агромністай колькасьцю сьстэмных парушэньняў, беларуская мова. І найперш такому размываньню сьстэмы літаратурнай мовы мы мусім процістаяць. Пры гэтым, пэўна ж, ня варта спэкуляваць паняткамі «тарашкевіца» й «наркамаўка», каб абываталь ня думаў пра розныя беларускія мовы, паміж якімі прорва. Прорва калі й ёсьць, то паміж дагледжанай і недагледжанай беларускай моваю.

Зьміцер Санько: Карэктней будзе гаварыць не пра моўныя варыянты, а пра варыянты правапісу. Калі мы гаворым пра варыянтнасьць і ўжываем азначэньні «наркамаўка» і «тарашкевіца», то людзі нярэдка занадта шырока трактуюць іх — ня толькі ў правапісным сэнсе. Прыхільнік «тарашкевіцы», маўляў, часьцей ужывае забытыя словы, унікае русізмаў, карыстаецца больш уласьцівымі для нашай мовы марфалгічнымі сродкамі і г. д. Але ж гэта пытаньні культуры мовы, густу, перавагаў. Калі падыходзіць да праблемы строга, дык казаць пра вары-

янты беларускай мовы ніяк не выпадае. Яскравае сьведчаньне гэтага — розьніца ў маўленьні прыхільнікаў таго ці іншага правапісу, якая, аднак, не закранае велізарнага пласту лексыкі, а датычыць толькі абмежаванага корпусу пазычаньняў з заходнеэўрапейскіх моваў.

Г.Ц.: Мы гаворым пра два варыянты правапісу. Правапіс не ахоплівае канчаткаў і іншых граматычных правілаў — гэтая праблематыка была далучаная пазьней, у рэформе 1933 г. У правапісе павінна быць адназначнае рашэньне: пішы «а» ці «о». Што датычыць граматыкі, дык яна ніколі не кадыфікуе, што трэба пісаць толькі так і ніяк іначай: яна дапускае пэўныя варыянты і варыяцыі. Сёньня адбываецца пэўная ідэалізацыя: на правапіс пачынаюць наслойвацца розныя марфалёгічныя, сынтаксычныя, лексычныя ды іншыя зьявы. Гэта якраз і параджае варыянты літаратурнай мовы. Самі ж правапісы не ўтвараюць варыянтаў мовы. У іншых мовах таксама ёсьць па некалькі правапісных традыцый, якія не перашкаджаюць мове існаваць як адзінаму арганізму. Таму давайце гаварыць пра «наркамаўку» і «тарашкевіцу» толькі на ўзроўні адрозьненняў правапісу, а ня лексыкі, марфалёгіі. Іначай мы сапраўды пачынаем гаварыць пра два варыянты літаратурнай мовы, а то і пра дзьве адрозныя літаратурныя мовы.

З.С.: Аднак існаваньне варыянтнасьці ніяк не паніжае рэальнага статусу нашай мовы. Я ня ведаю такіх людзей, якія б адмаўляліся ад мовы з тае прычыны, што ёсьць варыянты правапісу. Той, хто настойліва сьцьвярджае гэта, проста імкнецца, на мой погляд, затушаваць сапраўдныя прычыны вядомага становішча.

Алесь Белы: Так ці інакш, «наркамаўка» і «тарашкевіца» — больш чым дзьве сыстэмы правапісу, бо шмат чаго іншага тут наслойваецца. Мне асабіста ня вельмі падабаецца «наркамаўка», але я аддаю перавагу ейнаму палепшанаму

варыянту, бо яна эмацыйна больш спакойная — дзякуючы наяўнасьці большай колькасьці тэкстаў, большай колькасьці слоўнікаў і г. д. Гэты масіў больш нэўтральны. А корпус тэкстаў на «тарашкевіцы» больш нэрвовы, эмацыйны, вельмі палітызаваны... Падбор тэмаў, на якія ствараюцца тэксты на «тарашкевіцы», магчыма, адштурхоўвае пэўную частку грамадства. Але адрозьненні паміж «тарашкевіцай» і «наркамаўкай» — зусім не галоўная прычына таго, што сёньня так звужалася поле выкарыстаньня беларускай мовы.

Нельга казаць адназначна пра маргіналізацыю беларускай мовы. Яна працягваецца, але ёсьць і зрухі ў процілеглым кірунку. Па радыё цяпер значна болей, чым раней, чуваць песьні па-беларуску (у сувязі зь вядомымі палітычнымі падзеямі). Гэты трэнд у процілеглы бок таксама існуе, і яго нельга не заўважаць.

Калі мы спрабуем знайсці, як пашырыць сфэру ўжываньня беларускай мовы, дык ня самае важнае для спрэчкі — выбар таго ці іншага правапіснага варыянту. Тут было сказана пра неабходнасьць дзяржаўнай падтрымкі беларускай мовы. Магчыма, гэта і так. Але мова афрыкаанс у Паўднёвай Афрыцы ці француская ў Квэбэку не карысталіся ніякай падтрымкай уладаў Брытанскай імперыі... Давайце зыходзіць з таго, што ў наступныя 10—15 гадоў дзяржава ніяк ня будзе абараняць беларускай мовы і імкнуцца пашырыць поле ейнага выкарыстаньня. Цяперашні дзяржаўны апарат інстынктыўна баіцца, што гэта дазволіць яму лёгка страціць ініцыятыву. Гэта ня дужа прынцыповая саступка, але ўлада баіцца, што за ёй могуць пайсьці іншыя саступкі.

Гістарычна беларуская мова зазнала сваю пару росквіту як канцылярская. У XV—XVII стагодзьдзях старабеларуская мова (як сьведчаць шматлікія дакумэнты тых часоў) была вельмі добра прыстасаваная для натарыяльнага ўжытку. Але ў нашым цяперашнім ужытку зусім няма натарыяльна пацьверджаных дакумэн-

таў па-беларуску! Можна, сярод усяго корпусу прыватных натарыюсаў нашае краіны знайшліся б пара чалавек, якія добраахвотна згадзіліся б на просьбу двух бакоў афармляць даверанасьці й іншыя дакумэнты па-беларуску? Калі б быў такі прэцэдэнт, якому можна надаць грамадзкі рэзананс, дык справай гонару беларускамоўнай грамады было б зьвяртацца да такога натарыюса. А ў эканамічна актыўных грамадзянаў патрэба зьвярнуцца да натарыюса ўзьнікае сама меней 2—3 разы ў год.

В.Б.: Ёсьць бліжэйшы для нас прыклад, чым Паўднёвая Афрыка ці Квэбэк. Гэта Польшча пасья падзелаў. Тры дзяржавы, якія падзялілі паміж сабой Польшчу, асымілёўвалі ейнае насельніцтва, але грамадзтва знайшло адатруту, якая дазволіла захаваць нацыянальную самабытнасьць. А ці склалася ўжо цяпер у Беларусі грамадзянская супольнасьць, якая ўзяла б на сябе задачы стварэньня недзяржаўных дзіцячых садкоў, школак і г. д.? Ці ў нас толькі дзяржава ўплывае на станаўленьне беларускай нацыі? У такім разе застаецца толькі адно вельмі сумнеўнае выйсьце: інтэлектуальна асыміляваць палітычную эліту, прышчэпаць ёй вартасьці свайго сьветапогляду.

Ян Запруднік: Магчыма, варта паглядзець на валійскую грамаду: як яны выжываюць у сябе ў Англіі? Пазнаёміцца з досьведам ірляндцаў: як яны зьберагаюць родную мову, зь якімі мэтодыкамі яны падыходзяць да дзяцей, зь якімі — да іхных бацькоў? Думаю, тут было б шмат карыснага.

Г.Ц.: У нас гэтыя мэтодыкі не заўсёды спрацоўваюць. Трэба шукаць розныя падыходы. Я ведаю, як пачыналася нацыянальнае адраджэньне ў Чэхіі. Там усё пачыналася зь піўных. Нацыянальная эліта зьбіралася піць піва там, дзе гаварылі па-чэску. Можна ж было пайсьці ў любое іншае месца... Я так і казаў некааторым нашым нацыянальным дзеячам: «Каб вы завялі дзеве беларускія карчмы, дык было б карысьці больш, чым ад усіх

вашых выступленьняў».

У нас ёсьць вельмі вялікая аналёгія з той чэскай сытуацыяй. Так, Ёзаф Добраўскі, адзін з пачынальнікаў чэскага адраджэньня, да 10 год не карыстаўся чэскай мовай, а гаварыў па-нямецку. Але ён заўжды казаў «наша мова», маючы на ўвазе чэскую. Так і вынікі нашага апошняга перапісу паказваюць, што вялікая частка насельніцтва прызнае сваёй мовай беларускую, але ёй не карыстаецца.

В.Б.: У мяне ёсьць пытаньні да Янкі Запрудніка. Як Вам падаецца, ці перажыла «наркамаўка» за апошнія 10 гадоў эвалюцыю? І яшчэ. Эміграцыя, хаця і прызнавала толькі «тарашкевіцу», але перажыла пэўныя ўнутраныя моўныя разломы: быў Янка Станкевіч, які ніколі ня браў пад увагу моўны узус, былі іншыя «дэструктары»...

Я.З.: На эміграцыі правапісная трасянка была ад самага пачатку. «Тарашкевіца» была мадэрнізаваная: Тарашкевіч не пісаў зь мяккім знакам асобных прыназоўнікаў. У эміграцыйным ужытку пасьядоўнасьці тут не было. Айцец Леў Гарошка не ўжываў мяккіх знакаў у прыназоўніках, Антон Адамовіч заўжды пісаў, напрыклад, «у царсьцыве». Разнабой быў, але ніколі не было ніякіх спробаў асэнсаваць і ўніфікаваць гэтую правапісную практыку. Думаю, менавіта цяпер у «тарашкевіцы» і варта было б навесці ўніфікацыю, бо разнабой дужа шкодзіць прэстыжу гэтага варыянту.

Што да «наркамаўкі», мне цяжка пра яе меркаваць, бо я спэцыяльна гэтым не займаўся. Думаю, яна будзе існаваць, але нам ня трэба дужа пераймацца, якая яна будзе: нам трэба навесці парадак у сваёй сфэры, у «тарашкевіцы».

Г.Ц.: Калі ж мы гаворым пра два варыянты, дык трэба аднолькава паважна ставіцца да іх. Я некалі вельмі рэзка адказаў Дубаўцу, калі ў «Нашай Ніве» публікаваліся лісты пра «каляніяльны правапіс». Гэта неэтычна і ў маральным пляне нядобра. Большасьць людзей, якія валодаюць беларускай мовай, карыста-

юцца гэтым правапісам. Нельга казаць, што яны дурні, — гэта ніяк не падвышае статусу беларускай мовы! Мы ставім людзей у вельмі цяжкое становішча: нехта валодае толькі адной правапіснай сыстэмай, а мы гаворым, што ён карыстаецца дрэннай сыстэмай. Дзе ён можа засвоіць іншую? І ствараецца ўскладзеная моўная сытуацыя, пра якую я ўжо казаў.

Я.З.: Я хацеў бы падтрымаць гэтую думку. У грамадстве і так багата вострых канфліктаў. І трэба ставіцца з абсалютнай пашанай да другога правапіснага боку, не антаганізаваць. Сёння стаіць пытаньне: быць ці ня быць? І сёння лепей мець чалавека, які піша на «наркамаўцы», чым русіфікаванага. Таму ня трэба пускаць стрэлаў у той бок, а спакойна глядзець на гэты стан, які гістарычна абумоўлены. Такі падыход, такі пагляд дапаможа беларушчыне існаваць і рухацца наперад.

А.Б.: Незалежнымі СМІ сапраўды створаны такія стэрэатыпы: ёсьць моўны варыянт вышэйшага гатунку, а ёсьць такі, які можна хіба што трываць. Хаця мне здаецца, што ў абодвух варыянтаў ёсьць шмат недасканаласцяў. Тое, што ўлады сваім часам падтрымалі адзін варыянт, не азначае, што ён ім бліжэйшы. Проста іх задавальняе сама гэтая сытуацыя разладу ў непадкантрольным ім адраджэнскім асяродку. Цяпер ня той час, калі можна марнаваць высылкі на высвятленьне таго, які варыянт лепшы. У такіх варунках найлепш было б абвесьціць маўклівы ці нават фармалізаваны нейтралітэт у гэтай спрэчцы паміж прыхільнікамі «наркамаўкі» й «тарашкевіцы».

В.Б.: Але ідэалогі абодвух кірункаў не кантактуюць паміж сабой. Людзі існуюць у сваіх «судзінах», замкнёных асяродках. Спробы першай паловы 90-х запачкаваць дыялёг — сустрэчы, канфэрэнцыі — зьведзеныя на нішто. Як у такіх варунках можна захоўваць нейтралітэт? Я параўноўваю нашу сытуацыю з Украінай. Там таксама ёсьць русіфікаваны Ўсход, часткова русіфікаваны Цэнтар і больш-

менш украінамоўны Захад. Там была створаная дзяржаўная камісія ў справе рэфармаваньня мовы, у якой засядалі вядомыя акадэмікі. Была адноўленая графэма «Г», якая не ўжывалася за савецкім часам. У нас жа няма нават зацікаўленасьці ў дыялёгу. Пазыцыі абсалютызуюцца абодвума бакамі: людзі жывуць з пачуцьцём поўнай праўды, ісьціны ў апошняй інстанцыі.

Г.Ц.: Хачу зазначыць, што цяпер адбываецца дыфузія, ці канвэргенцыя, абодвух варыянтаў: акадэмічнага і неафіцыйнага. Гэта адна мова, у абодвух варыянтах няма рэчаў, якія не маглі б ставацца да другога варыянту. Так, у новым акадэмічным слоўніку (аднатомным) былі ўведзеныя як мінімум 120 новых слоў, якія ў крапівоўскіх слоўніках не ўжываліся: лецішча, спадар... І гэта толькі лексыка. Але ж актывізаваліся і марфалогічныя варыянты. Дыфузія магчымая, бо ў нас няма дзвюх літаратурных моў. Мы маем пакуль толькі разнабой у правапісе і варыянтнасьць. Але ж ніколі ніводная граматыка не кадыфікуе, што пісаць трэба толькі так і ніяк іначай.

Аднак палітызацыя праблемы прыводзіць да таго, што з абодвух бакоў пачынаюць пераходзіць з уласна моўнага ўзроўню на іншыя.

В.Б.: А ці існуе сёння сьвядомая палітыка русіфікацыі з боку дзяржавы?

А.Б.: Дзяржава на працягу апошніх 9 гадоў прыкладала шмат намаганьняў, каб звузіць сфэру ўжываньня беларускай мовы, але я ня стаў бы перабольшваць ролю дзяржавы. Гэта ня быў валюнтарысцкі акт з боку Лукашэнкі і ягоных памочнікаў. Дзяржава была заангажаваная ў гэтую справу толькі ў той ступені, у якой яна лічыла, што гэтыя памкненьні знойдуць падтрымку ў большасьці грамадства.

Так, у нас сёння ёсьць вялікі пласт людзей, якія ня ведаюць базавых беларускіх слоў, але ня варта казаць пра русіфікацыю як тэндэнцыю, якая ажыццяўляецца сёння. Мы дэ-факта сутыкаемся

з тым, што вялікая частка нашых суайчыннікаў псыхалягічна ніяк не адрозніваецца ад грамадзянаў Расеі. Тая інфармацыйная і вобразная прастора, у якой яны жывуць, мала адрозніваецца ад прасторы, у якой жыве насельніцтва Расейскай Фэдэрацыі. Таму сытуацыя трагічная, але дваістая: мы дасягнулі дна, але гэта значыць, што нам ужо няма чаго губляць, няма чаго баяцца.

На працягу ўсяго XX стагодзьдзя вымываўся пласт пасіўных і несьвядомых носбітаў беларускай мовы — жыхароў вёскі. У гэтым сэнсе працэс русіфікацыі ішоў увесь час. Але самым трагічным у мінулым стагодзьдзі было тое, што беларуская мова не знаходзіла сабе новых сфэраў ужытку. Сфэра ўжываньня цягам апошняга паўстагодзьдзя была звужаная да «забаўляльнай фальклярыстыкі», якая не была паўнаважнай беларускай культурай. У нашыя дні зьнікае колькасць насельніцтва, якое несьвядома карыстаецца элементамі беларускай мо-

вы (недзе на вёсцы). Але адначасова няўхільна расьце колькасць тых, хто ў гарадзкім асяродку і розных прафэсійных асяродках карыстаецца беларускай мовай калі й ня ўвесь час, дык прынамсі нейкую частку яго. Таму немагчыма сказаць адназначна, ідзе русіфікацыя ці не, — усё залежыць ад асяродку.

Я.З.: Пытаньне русіфікацыі складае: можна гаварыць пра моўную русіфікацыю, можна — пра палітычную. Сёньня ў Беларусі расьце маладое пакаленьне палітычнай дзяржавы Беларусі. Нехта зь іх будзе дзвюхмоўным, нехта — аднамоўным. Але гэта пакаленьне палітычна сьведомых беларусаў, нават калі яны і расейскамоўныя. І гэта добра, бо для нас асноўнае — каб дзяржава выжыла. Калі выжыве беларуская дзяржава, дык беларускамоўнае адраджэньне вернецца — у той ці іншай форме. І расейскамоўны беларус будзе іншым праз два пакаленьні.

Занатаваў Зьміцер Дзядзенка